

ПАВЛЕ БОТИЋ

ИСТОЧНИ ХРИШЋАНИ У РОМАНУ „НА ДРИНИ ЋУПРИЈА”

„И ако се само у овоме животу
надамо у Христа, јаднији смо од
свију људи.”

Свети апостол Павле¹

У роману *На Дрини ћуприја*, колико нам је познато, нема експлицитно исписане именице православље, нити придева православни. Др Иван (Иво) Андрић ће упркос новозаветним канонима, васељенским саборима и историјској стварности у овој романескној хроници секуларно (екуменистички) изједначавати источне² и западне хришћане. Сходно томе, у темеље

¹ Свети апостол Павле, „Прва посланица Коринћанима”, 15:19; *Светио Писмо, Нови Завјет Госиода нашега Исуса Христиа*, превод комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд 1998, 198.

² Немали корпус источних хришћана Срба у четворовековном темпоралном распону романа *На Дрини ћуприја* чине еписки јунаци: Марко Краљевић, Раде Неимар, Старина Новак, Дијете Грујица, српски цар Стеване, провизур Мијајло, сестра Кандосија; жртвована или у јаничаре одведена деца: Стоје и Остоје, Радовани и Илије; историјске личности: Карађорђе Петровић, коца Милош Обреновић, песник Јован Јовановић Змај, научник Јован Цвијић, анонимни гуслари из Црне Горе; именовани и анонимни страдалници од *џурског коца* и *аустријског конојца*: Радисав Херак са Уништа, отац Михајло, старац и пророк Јелисије из Чајничка, сиромаш младић Миле из Лијеске, свештеник Михаило, Вајо Личанин; потом један од безимених шеснаестовековних игумана манастира Бања код Прибоја, свештеници Јован, Никола, Јосо, Милан, клисар Димитрије; рујански сердар Јован Мићић, хајдук Јаков Чекрлија; хаџи Ристан, хаџи Тома Станковић, велможа Павловић, газда Петар Богдановић, газда Коста Баранац, газда Павле Ранковић, газда Михаило Ристић; студенти Јанко Стиковић, Велимир Стевановић, Ранко Михаиловић; учитељице Зорка и Загорка, Јеленка Тасић са Горње Лијеске; Никола, Милан и Петар Гласинчанин, Никола Пецикоза, Стеван из Праче, Богдан Ђуровић, Петар Гатало, Станојка Гатало и Јанко Гатало са Околишта, бравар Владо Марић, Лотикин редар Милан, касабалија Јокић...

вишеградске хронике Андрић не уписује српско средњовековно искуство задужбинарског подизања цркава и манастира опевано у вишеваријантним песмама *Свети Саво, Милош у Лајпцима* или *Обрејеније главе кнеза Лазара*, већ роману *На Дрини ћуприја* намењује митографску песму *Зидане Скадра* као први хипотекст.

Судећи према истраживањима Предрага Матвејевића,³ Драгана Јеремића,⁴ Николе Маловића,⁵ Жанете Ђукић Перишић,⁶ и држећи се Андрићеве уметничке, научне, политичке и биографске заоставштине, рекли бисмо да је и у случају Андрић једноставније до крајности развити сопствени културни (свесветски) идентитет, него артикулисати свој духовни (светотајински) идентитет. Штавише, Андрићева искушења са духовним идентитетом учиниће да баш проблем конвертитства буде инхерентан његовом уметничком приповедању.

Премда рођењем и крштењем римокатолик, те аутор културолошког огледа о Франциску из Асизија и писац фрањевачке тематике,⁷ Андрић ће, поред свега, мостовима придати рели-

³ „Андрићеви основни ставови почивају на синтезама: није могуће раздвојити једно од другог његово католичко и хрватско поријекло и рани развој, његово младобосанско и српско одређење, југословенску одређеност његових погледа, тематике и самог дјела... Срео се Исток и Запад, Европа и Левант, Кршћанство једног и другог закона с Исламом, ми с нашом узајамношћу и подвојеностима, сродношћу и супротностима.” (Предраг Матвејевић, „Андрићеве ћуприје и наше Дрине”, *Зборник радова о Иви Андрићу*, САНУ, Београд 1979, посебна издања, књ. DV, Одељење језика и књижевности, књ. 30, 181–202.)

⁴ „Која је истина најистинитија од многих истина које исповедају разне личности Андрићевог света: је ли Андрићева истина – истина ислама, коју је исповедао Цахиз, католичанства, које је заступао Данте, или православља, које је бранио Достојевски? Не. За Андрића свака од ових истина има своје разлике, своје добре стране и своје слабости, али ниједна нема права да буде једина – апсолутна истина.” (Драган Јеремић, „Трагање за хармонијом”, *Иво Андрић у свјетлу кристике*, Зборник радова, друго издање, „Свјетлост”, Сарајево 1981, 256.)

⁵ „Кад човек својом вољом приступи масонерији, тада он, био Србин или Хрват, био који год, на олтар масонерије полаже Писмо. Андрић није могао ништа друго да положи осим Библије. Тим је чином постао наднационалан: нит’ муслиман, нит’ Србин православац, нит’ Хрват католик, нити Јеврејин. И све је у књижевности био. И муслиман, и Србин православац, и Хрват католик, и Јеврејин... Андрић масон, разумљиво, могао је да буде књижевна икона у Титовој Југославији... Андрић је доживљаван као љевичар што му је отворило капије Стокхолма.” (Никола Маловић, „Андрић и ђаво”, *Дјело Иве Андрића у новом миленијуму*, Зборник радова, Херцег Нови – Нови Сад, 2006, 155–156).

⁶ „’Поетика скривања’, маскирање, неекспонираност, затвореност у себе, анонимност, то би могле бити основне координате Андрићевог животног става.” (Жанета Ђукић Перишић, „Андрићеве ратне године (1941–1944)”, *Лейтмотив Мајшице српске*, Нови Сад 2011, год. 187, књ. 488, св. 6, 86).

⁷ Како сведочи „последња београдска дама” и ликовни уметник чија је породица активно пријатељевала са Ивом Андрићем, Лепосава Бела Ст. Павловић,

гијска својства, и они ће у *његовом Вавилону* постати светији од храмова:

Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светији, јер општији од храмова.⁸

Стога не изненађује то што Андрић у првом уметничком плану романа *На Дрини ћуприја*, не оставља књижевноисторијске и романескне личности или Божје угоднике, већ га препушта сакрализованом мосту као приоритетном симболу савршеног уметничког дела и фигурацији људске времености.

Оваквој, у основи митској⁹ поставци моста у роману *На Дрини ћуприја* најконзистентније се не опиру потурице, Турци, Јевреји (сефарди и ашкенази), Цигани, Аустријанци, Мађари... већ источни хришћани Срби. Христијанизовани Срби су опозиција идеологији моста, будући да је за њих подизање ћуприје на Дрини само оперативни наставак турске империјалне моћи,¹⁰ којој већ плаћају данак животима, државом, територијама, избеглиштвом, иметком, кулуком, па чак и децом:

На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, која се одводе заувек да у туђем свету буду

Иво Андрић се и формално удаљава од римокатоличанства не могавши да прећути систематске усташке покоље малолетних и пунолетних Срба, Јевреја и Рома, све под менторством и покровитељством Ватикана: „*Госјодину Сјейинцу било је довољно да, недељом при одржавању мисе, горе са амвона, каже само три речи. Ниједна влас не би недоспајала ни на једној српској љави... Али госјодин Сјейинац није нацао за вредно да ће три речи изговори. А ја у овим временима не могу припадати једној религији на чијем се челу, у мојој земљи, налази један Сјейинац.*” (Лепосава Бела Павловић, „Сећања на Иву Андрића”, *Свеске задужбине Иве Андрића*, год. XVII, св. 14, Београд 1998, 148–149; курз. П. Б.)

⁸ Иво Андрић, „Мостови”, *Полијтика*, Београд 1933, год. 30, бр. 8858, 6–9. јануар, 12.

⁹ „И доиста је та 'На Дрини ћуприја' симболични јунак овог повезивања векова у садржај једног романа... Од мртве ствари претвара се у мит, који неком поетском сумглицом обавија читаву атмосферу садржине романа и безмало је легендарно осенчава.” (Милан Богдановић, „Иво Андрић”, *Критичари о Андрићу*, Зборник радова, Нолит, Београд 1962, 40–41).

¹⁰ „Тако мален, потуљен и ужурбан, тај Радисав је 'сејао' за ових јесењих ноћи од једне појате до друге, увлачио се као шио међу сељаке и сашаптавао са појединцима. Његово је казивање било углавном овако: – Браћо дотужило је и ваља да се бранимо. Видите лијепо да ће нас ова грађевина ископати и појести. И дјеца ће нам на њој кулучити, ако нас још буде. Ово се за наш ископ и ради, а не за друго. Сиротињи и раји ћуприја и не треба, него Турцима...” (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Сабрана дела, књ. 1, Просвета–Младост–Свјетлост–ДЗС, Београд–Загреб–Сарајево–Љубљана 1963, 32).

обрезана, потурчена и да, заборавивши своју веру, свој крај и своје порекло, проведу живот у јањичарским одама или у некој другој, вишој служби Царства. *То су биле већином жене, йонајвище мајке, бабе и сестре ојтејих дечака.* Кад би се сувише приближиле, агине сухарије би их растеривали ударцима својих бичева, нагонети на њих коње уз гласно алакање. Оне би се тад разбежале и посакривале у шуму поред пута, али би се мало после опет сакупљале иза поворке и *најрезале да сузним очима још једном угледају изнад сејейке главу дејейта* које им одводе. *Нарочијо су ујорне и незадржљиве биле мајке.* Оне су јуриле, газети жустро и не гледајући где стају, раздрљених груди, рашчупане, заборављајући све око себе, запевале су и нарицале као за покојником, друге су распамећене јаукале, урлале као да им се у порођајним боловима цепа материца, и *обневиделе од йлача* налетале право на сухариске бичеве и на сваки ударац бича одговарале безумним питањем: 'Куд га водите? Куд ми га водите?' Неке су покушавале да разговетно дозову свога дечака и да му дају још нешто од себе, колико може да стане у две речи, неку последњу препоруку или опомену на пут.

– Раде, сине, немој мајке заборавит'...

– Илија! Илија! Илија! – викала је друга жена, тражећи очајно погледом познату, драгу главу, и понављала је то непрестано као да би хтела да детету усече у памет то име које ће му већ кроз који дан бити одузето.¹¹

Наведени одељак, међутим, унутар мостовне митологије романа *На Дрини ћурија* не афирмише само страдаљачку заветност источних хришћана, већ и открива нараторову неподељену *саосећајност* са непреболем српских Рахилџа. Тако се аутор и наратор у роману *На Дрини ћурија* неретко *духовно* разликују, управо у оној романескној формацији посвећеној несрећама Срба источних хришћана. И док аутор показује хроничарску наклоност према мостовима, лектири, науци, напретку, европској филозофији, судбини, смрти, природи, предвиђању, балканској повести, писмености, или етнографији, приповедач уз допуштење аутора, унутар поменутог романа има додатне амбиције. Приповедач није увек, ни по сваку цену објективан, хладан и уздржан, већ се у тексту романа са страдањима Срба источних хришћана самилосно *иденџификује*:

Наше жене верују да има по једна ноћ у години кад се може видети како на ту хумку пада јака бела светлост право са неба. И то

¹¹ Нав. дело, 21–22; курз. П. Б.

некако у јесен, у време између Велике и Мале Госпојине. Али дечаци који су, и верујући и не верујући, остајали да бдију поред прозора са изгледом на Радисављев гроб, нису никад успевали да виде небеску ватру, јер би их још пре поноћи савладао сан. Зато су опет путници, којима није до тога, виђали неки бео сјај на хумци изнад моста, враћајући се ноћу у касабу... (*Наше жене су се крстиле у тами и плакале од неразумљива ганућа, а у сузама су им се ломиле ове устаничке ватре као они аветињски пламенови који су некад падали на Радисављев гроб и које су њихове шукунбабе, пре готово три века, исто овако кроз сузе назирале, са овог истог Мејдана.*)¹²

Наратор романа *На Дрини ћуџија* је свестан да *саосећајност* и *саживљавање* са онима који страдају свакога, па и њега *духовно* обавезује. Зато нас у роману *На Дрини ћуџија* награђује присуством Светотројичног Бога, Божјег промисла и суда, Васкрса, црквенкалендарског времена, Пресвете Богородице, манастира и цркава, Светих тајни, осећивања крсним знаком, хришћанске симболике, молитвених обраћања и Богу Оцу и Богочовеку Христу, Небеске отаџбине, искушења, суза, упаљених кандила и свећа, светосавске свечаности, минеја,¹³ празника Видовдана, Ђурђевдана и Митровдана, патријарха, монаха, свештеника, клисара... Све наведено је у основи одговор Срба источних хришћана царској цивилизацији мостова која је – гледајући на попођеном простору где се подиже мост застрашујуће и ужасавалујуће призоре набијања на колац Радисава Херака – према њима доминантно асимилаторска, насилничка и злочинећа.

Епистемологију разлика између супротстављених светова приповедач у роману *На Дрини ћуџија* развија тако што се цитатно ослања не само на обичајно, већ и на молитвословно искуство кажњених, *којима је човек на коцу постојао ошћипа брига и свешћина*,¹⁴ те га, мученика, ваља хришћански сахранити:

– Боџ да ѓа ћпросћии и ћомилује!
– Еј мученик! Е, јаде наш!

¹² Исто, 15–84; курз. П. Б.

¹³ Приповедач у роману *На Дрини ћуџија* стиже и да под знацима навода курзивним словима наведе један од шеснаестовековних записа из богослужбеног месечника манастира Бање: „Некако у њо време је иџуман манасћира Бање код Прибоја записано на последњем празном листу једног минеја: 'Да је знано кад Меметџаца гради ћуџију на Дрини код Вишеграда. И велики зулум би народу хришћанском од Аџарјана, и шешка Анџарија. С мора су мајсторе доводили. За њри године градише и многе асире поарчише. Воду су иредвојили и иреширојили, али мосћа не моџоше намакнућии.'” (Исто, 61).

¹⁴ Исто, 53.

– Зар не видиш да се посветио?

– Светишељ, болан...

Убрзо су по свима кућама зорела кандила, притуљена по ћошковима соба. Деца су трепћући очима, у празничном расположењу, гледала у тај сјај, и слушајући неразумљиве, изломљене реченице старијих („Убрани, Господе и сачувај!“ „Ах мученик, прибран је код Бога као да је највећу цркву саградио!“ „Помози нас, Боже, ти Једини, попри душманина и не дај му дуге власи!“...)

У гроб положише тврдо, хладно и згрчено тело. Онај најстарији сељак скочи у јаму, опрезно кресну неколико пута чакмаком о кремен и запали прво труд, па затим танку свећицу са савијеног воштаног свица, заклањајући је обема рукама; затим је усади више покојникове главе и прекрсти се три пута, брзо и гласно. Прекрстице се за њим и она двојица зоре у мраку...

– Со свјатими ујокој, Христие, душу раба твојеџо. Затим је шапућао још неке речи, нејовезане и неразумљиве, али молитвене, свечане и џецке, џако да су се она двојица над гробом нејресџано крстили... Прекрсти се још једном, угаси свећу и извуче се из гроба. Онда опрезно и полако стадоше сви заједно да бацају земљу, сабијајући је добро, тако да не остане видљива хумка над гробом. А кад су били готови с тим, вратише опет онај шљунак, као поток, преко свеже ископане земље, прекрстице се још једном и кренуше натраг, заобилазећи далеко, како би што даље од гроба сишли на друм.¹⁵

Радисављевим хајдучким мучеништвом наратор у роману *На Дрини ћуприја* нас уводи у друга заветна мучеништва Срба источних хришћана на вишеградској ћуприји: јереја Михаила¹⁶ и старца Јелисија. Старац Јелисије се не бори против турског тирјанства материјалним рушењем делова моста, већ надањем у војевање благодатних нематеријалних сила Христових: у пост и молитву. У роману *На Дрини ћуприја* старац Јелисије је сабрао највише од науке источног хришћанства. *Бла̄г и с̄окојан, Во имја Оца и Сина и Свјат̄аџо Духа*¹⁷ старац Јелисије (заједно са момком Милетом) бива посечен управо на чардаку вишеградског мос̄та на Дрини, на смртоносном месту агресије цивилизације на Христову војску подвижништва. Попут Светог Лазара Косовског и Мученика косовских, старац Јелисије страдањем Христа ради

¹⁵ Исто, 52–56; курз. П. Б.

¹⁶ „Ту је (на ћуприји, прим. П. Б.) једног дана осванула и глава попа Михаила... У општем гневу против Срба, он је невин погубљен, а циганчад су му усадила цигару у мртва уста.“ (Исто, 93).

¹⁷ Исто, 91.

сведочи и Богочовечанску истину животворности Васкрсења и Христа као Небеско Царство. И Андрићев старац Јелисије његошевски дубоко осећа да *Васкрсења не бива без смрти*:

Он (старац Јелисије, прим. П. Б.) *већ годинама обилази, увек овако лак, свечан и насмејан, цркве и манастире, саборе и славе; моли бога, мџанице и пошти...* Старац је наишао друмом од Рогатице, а по својој злој срећи као први путник тога дана кад је довршен чардак и кад се у њега уселила прва стража. Истина, наишао је у невреме, још се није било добро разданило, *и носио је пред собом, као што се носи запаљена свећа, неки дебео штап, ишаран чудним знацима и словима. Чардак га је прогутао као паук муху. Крајко су га испињивали. Тражили су да каже ко је, шта је и одакле је и да објасни шаре и писмена на штапу, а он је одговарао и на оно што га нису питали, слободно и ошворено, као да говори на правом бојем суду, а не пред злим Турцима. Рекао је да није нико и ништа; путник на земљи, пролазник у овом пролазном времену, сенка на сунцу, али да своје крајке и малобројне дане проводи у молитви и да иде од манастира до манастира, док не обиђе сва света места, задужбине и гробове српских царева и великаша. А ликови и слова на штапу да означавају поједина времена српске слободе и величине, прошле и будуће. Јер, рекао је старац, смењајући се кројким осмејком њуним снебивања, време васкрса приближило се и, судећи по оном што се чита у књигама и оном што може да се види на земљи и небесима, сасвим је близу. Васкрсава царство искуљено искушењима и засновано на правди... Бог је истина...*¹⁸

Упркос поставци моста у роману *На Дрини ћуприја*, упркос Андрићевом делу и животу, приповедач у Андрићевом Нобеловом наградом овенчаном роману, посредством испашталаца и жртава (источних хришћана) проповеда реалност надмостовног (надсветовног) царства, јер је и према њиховом историјскодуховном искуству свако људско дело само друго име овоземаљске привремености.

Не морамо Ива Андрића мерити по ложама и митовима, мостовима и култовима, концептима и дисконтинуитетима, партији и Титу, завођењу и слабостима, екуменизму и наградама. Када се човек Иво Андрић за тренутак истински (Христом) супротставио себи и своје делу, одмах је уз наратора романа *На Дрини ћуприја*, *саучеснивујући* и *поистовећујући* се са страдалима, засведочио васкрслу заједницу Светотројичног Бога и човека

¹⁸ Исто, 86–87; курз. П. Б.

Радисавом, оцем Михаилом, српским Рахиљама и њиховом оцем децом, Милетом, Вајом, Јелисијем... И правоверним свештеником Николом: *А ѿамо, нека ѓа ѿиѿају за ѓријехове они они који ће и све нас остѿале ѿиѿају за наще.*¹⁹

¹⁹ Исто, 182; курз. П. Б.